

Kongens sidste lensmand

Søren Norbys rolle i nordisk politik
i forbindelse med Christian II's fald

Mikkel Leth Jespersen

For C.F. Allen var han en helt, der med kløgt og snilde kæmpede for en retfærdig sag mod de griske købmænd fra Lübeck.¹ For Erik Arup var han en enfoldig krigersjæl, der ikke forstod det politiske spil.² Historikere har været uenige om, hvordan Søren Norby skal vurderes. I årene fra 1523 til 1525 kom han som Christian II's lensmand på Gotland til at spille en hovedrolle i nordisk politik.

Det er ikke blot Søren Norbys eftermæle, som har været årsag til stridigheder. Hans person og hans virke var også i samtiden årsag til adskillige konflikter. I et brev af den 1. februar 1524 fra Jens Andersen (Beldenak), rigsråd og biskop i Odense til Søren Norby på Gotland fremgår nogle af disse stridigheder tydeligt. Det danske rigsråd og Frederik I havde tilbudt at mægle i striden mellem Søren Norby og Gustav Vasa og dennes allierede De vendiske stæder, således at Gotland ikke skulle gå tabt for det danske rige. I brevet vejledte Jens Andersen Søren Norby om, hvordan hans argumentation skulle lyde. Jens Andersen mente, at Søren Norby ikke var pligtig til at tilbagegive

the Wendiskæ steder ... eller the Svenskæ thet godtz som her Søffryn Norby
haffver tagid fran them enthen till land eller til vandt, eller sware them nogiid
till then skade, hand haffver gjort dem etc.

Argumentationen for denne påstand lød således:

hvat skade hand [Norby] haffver gjort the Wendiskæ steder eller the Svenskæ,
thet er skeed udindhen en openbarligen feydæ emellom hans naturlige herre
[Christian II] paa then en sidæ och thee Wendiskæ steder oc thee Svenskæ
poo then andhen side; och hvilken part ther haffver ret till ath feyde, bør ickæ
her Søffryn Norby ath dømme om.³

Det er klart, at denne opfattelse, som Jens Andersen her introducerer os for, er en slags partsindlæg, og det har derfor ikke været den eneste opfattelse af Søren Norbys situation.

Historien om Søren Norby er efterhånden velkendt, men med sin bog *Gamla riken, nya stater; Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541* har Harald Gustafsson introduceret statdannelseperspektivet og dermed underlagt den politiske historieskrivning for perioden nye rammer. Derfor er der god grund til endnu engang at tage historien om Søren Norby op og revidere synet på ham i lyset af Harald Gustafssons resultater.

Statsdannelsesprocessen i Norden i 1520erne

Ifølge Harald Gustafsson var der i 1520ernes Norden – ligesom i resten af Europa⁴ – en lang række mulige sammensætninger af territorier. Forestillingen om enheden af de områder, der engang skulle komme til at udgøre 1800-tallets enhedsstater, var lige så realistisk eller urealistisk som en række alternativer.⁵ Udover de tre nordiske riger og Kalmarunionen var der hertugdømmerne Slesvig og Holsten, bonderepublikken Ditmarsken og Hansestæderne med kontor i Bergen og privilegier i de fleste byer i Norden, der alle udgjorde forskellige former for politisk organisation.⁶

I 1520 havde Christian II for sidste gang samlet de tre nordiske riger i Kalmarunionen. Unionen havde siden 1448 hovedsageligt bestået af Danmark og Norge, men unionskongerne havde med støtte fra dele af den svenske adel gentagne gange gjort krav på og sat sig i besiddelse af det svenske rige. I perioden 1521–23 rev det svenske rige under anførsel af Gustav Vasa sig ud af unionen med de to andre nordiske riger, samtidig med at Christian II blev afsat som konge af de danske rigsråder. Hermed var unionen endnu engang faldet fra hinanden. Dette er hidtil blevet beskrevet som Kalmarunionens endelige opløsning. Gustafsson mener imidlertid, at den blev ved med at eksistere som et muligt statsalternativ i det mindste frem til Brømsebrotraktaten i 1541, hvor Christian III og Gustav Vasa indgik en forsvars- og samarbejdsaftale.⁷

Det var ikke blot unionen, der eksisterede som et muligt statsalternativ til det faktiske udfald af processen – fyrstestatsdannelserne Danmark-Norge og Sverige. En række andre forhold var også usikre, efter Christian II blev afsat i Danmark. For det første var der Christian II's ønske om at vende tilbage til sine troner. Det viste sig, at Christian II aldrig kom tilbage til magten, men at han med sine mægtige habsburgske slægtninge blev betragtet som en reel trussel af de to nye konger er hævet over enhver tvivl.⁸ Dernæst var der Norge, som i første omgang ikke opsagde Christian II troskab. Dette skete dog efter

et langt og kompliceret mellem spil og den 24. november 1524 hylkede Norge Frederik I som konge, men han blev aldrig kronet i Norge.⁹

Derudover var der endnu tre territoriale spørgsmål, som var uafklarede. Der var Viken, oprindeligt en del af det norske rige, som Gustav Vasa havde indtaget. Der var Blekinge, som Gustav Vasas tropper også havde indtaget, som var en del af det danske rige. Til sidst var der Gotland, som Søren Norby havde i forlening af Christian II. Søren Norby havde ikke opsagt Christian II troskab, og derfor kom Søren Norby på Gotland til at udgøre endnu et usikkert element i delingen af Christian II's riger og lande. Søren Norby forsøgte i årene 1523 til 1525 at manøvrere i mellem de nordiske magter – danskerne, svenskerne, Lübeck og Christian II i eksil.

Søren Norby og Gotland mødes

Fra Søren Norbys tidlige år er der ikke bevaret kilder til hans historie. Vi ved dog fra senere kilder, at han stammer fra en jord-fattig herremandslægt fra Fyn. Første gang han træder ud af historiens mørke, står han optegnet på en liste over besætningen på et af den svenske rigsforstander Svante Nilsons orlogsskibe i forbindelse med dennes finlandstogt i sommeren 1504.¹⁰ Da Søren Norby i 1507 næste gang optræder i kilderne, betegnes han som hofsinde¹¹ ved kong Hans' hof. Fra dette tidspunkt begynder han at optræde oftere i kilderne. Han får Haraldsborg ved Roskilde som pantelen i 1513, og han bliver senere lensmand på Island for Christian II, som i 1513 er blevet konge efter sin faders død.¹²

Da Christian II i 1517 indleder krigshandlinger mod det svenske rige, falder Søren Norbys og Gotlands skæbner sammen for en tid. Kongen indsætter Søren Norby

ad gratiam pro servicio & faciendo¹³ paa Wisby Slot oc Wisby met all Gulland ... og så længe fejden med Sveriges rige står på ... alle kongelige Rente oc Rettighed inthet undtaghen at haffue nyde bruge oc beholle ... met faa Skiell at hand skall i thenne Feide bespiisse wore Orluff Skiib nar the ther till Landet kommendes worde¹⁴

Søren Norby kommer således til at spille en central rolle i de forsøg, Christian II de følgende år gør på at underlægge sig det svenske rige, hvilket lykkes i 1520 og kulminerer i blodbadet i Stockholm.¹⁵ Der bliver Søren Norby slået til ridder, og han kan fra da af med berettigelse forvente at blive kaldt *hr. Søren*.¹⁶

I løbet af de næste par år var det *hr. Søren*, der anførte kampen mod det svenske oprør. Ved årsskiftet 1522-23 havde han modtaget næsten alle

Christian II's slotslen ved Østersøen, som han sammen med sine indsatte høvedsmænd forgæves forsvarede. I løbet af 1523 faldt slottene et efter et til Gustav Vasas tropper undtagen Visborg på Gotland. Frederik I og Gustav Vasa mente hver især, at netop deres rige havde en historisk ret til Gotland. Siden Valdemar Atterdag i 1361 havde indtaget øen, var den i det meste af perioden frem til 1520erne blevet kontrolleret af de danske konger. Øen havde dog i en kort periode været i Ordensstatens besiddelse, og senere havde først Erik af Pommern, og dernæst Ivar Axelsen (Thott) etableret uafhængige minifyrstendømmer på øen. Denne store interesse for Gotland udsprang hovedsageligt af, at man fra Gotland i høj grad kunne kontrollere handelen i Østersøen, hvis man som Søren Norby havde en flåde liggende i Visbys havn.¹⁷ Byen var godt befæstet med en bymur, og i dens sydvestlige hjørne lå den stærke Visborg.¹⁸ Borge var stadig nærmest uindtagelige, og man kunne derfra kontrollere oplandet.¹⁹ Så udover Gotlands afsides beliggenhed var øen godt befæstet og derfor ingen dårlig udgangsposition, hvis man skulle deltage i nordisk magtpolitik i 1520erne.

Søren Norby og kong Christians fald

Den 31. januar 1523 afsendte de jyske rigsråder et brev til Søren Norby. De informerede hr. Søren om, at Christian II ikke havde holdt rigsrådet og Danmarks indbyggere ved redelig lov og skik, og de derfor havde opsagt ham huldskab og mandskab. De bad kærligt og bød strengeligt den "velbiwrduge mand oc strenge Riddher herre Seueren Nörby", at han holdt alle de len han besad – især Gotland – til Danmarks riges råds hånd.²⁰ Her startede konflikten. Rigsråderne valgte Frederik I, mens Søren Norby valgte at forblive tro mod Christian II. Hvorfor det var denne udvej han valgte og ikke tilsluttede sig oprøret, er der blevet givet mange forklaringer på.

Den oftest forekommende forklaring er blevet givet ud fra en tolkning af rigsrådernes brev. Rigsrådernes argumentation går blandt andet på, at kongen har fortrængt og forsmået riddere og riddersmænd og i stedet elsket og fremdraget trælle og skalke som Didrik Slagheck og Hans Mikkelsen. Som nævnt i forrige afsnit havde Søren Norby opnået sin position som en af de mest magtfulde mænd i Norden ved at tjene kongerne tilfredsstillende for så efterhånden at avancere. Søren Norby skyldte kongerne sin position. En parallel kan drages til Jesper Norby – Søren farbror – som Troels Dahlerup har behandlet i en artikel. Jesper Norby var en jordløs lavadelsmand i anden halvdel af 1400-tallet, der ved at tjene den mægtige rigsråd Eggert Frille som foged på dennes len fastholdt en position som adelig.²¹ Jesper og Søren Norby skyldte begge deres herre deres positioner og, som Dahlerup også pointerer, var der ofte ikke langt fra lavadelen til bondestanden.²² Troskabsbåndet mel-

lem herre og herremand må have været meget stærkt mellem hr. Søren og kongen. Denne tolkning ligger tæt på, hvad C.F. Allen i mastodontværket *De tre nordiske Rigers Historie under Hans, Christiern den Anden, Frederik den Første, Gustav Vasa, Grevefeiden 1497-1536* når frem til, om end hans formuleringer er en smule mere maleriske. Allen mente, at

Søren Norby, for hvem Troskab var som en anden Natur, Troskab mod den Konge, han havde svoret sin Ed, og ridderlig vedholdenhed ved den Sag, til hvilken han engang havde sluttet sig ... har sikkerlig modtaget denne Opfordring fra det unge Oprør med Harme og Foragt.²³

En anden tolkning er, at da hr. Søren fandt ud af, at rigsråderne ville udpege Frederik I som konge, var det utænkeligt, at han ville slutte op om oprøret, fordi Frederik I stod i ledtog med Lübeck og de vendiske stæder.²⁴ At Søren Norby og de tyske købmænd havde et yderst anstrengt forhold til hinanden, er, som jeg senere vil komme ind på, veldokumenteret.²⁵

Den helt afgørende faktor har formentlig været en tredje, nemlig at ingen på dette tidspunkt endnu kunne vide, om oprøret ville lykkes. Det var ikke kun Søren Norby, der forblev tro mod Christian II, det gjorde også Henrik Gøye, statholder i København, Jørgen Kock, borgmester i Malmø og Henrik Slagheck, statholder i Stockholm, for blot at nævne nogle af de mest betydningsfulde folk. Søren Norby var ikke klar over, at han satsede på en taber i det politiske spil om herredømmet over landene i Norden. Det fremgår tydeligt af et brev skrevet på Kalmar slot den 7. marts 1523 til Christian II. Søren Norby fortæller om sine planer for tilbageerobringen af det svenske rige. Han vil sejle til Finland, hvorfra han vil afvente hjælpetropper fra Christian II og hyre nogle russiske soldater.²⁶ Søren Norby mente altså, at det stadig var muligt at tilbageerobre Sverige. På dette tidspunkt havde Christian II endnu ikke forladt København, så hr. Søren havde ikke grund til at tro, at spillet skulle være tabt.

Christian II forlod København den 13. april 1523. Han var dog stadig ved godt mod i juni, da han fra sit eksil i Wittenberg skrev til Søren Norby. Christian takkede hr. Søren for den villige og tro tjeneste, han ham stedse havde bevist. Hvis hr. Søren ikke kunne holde slottet, så skulle han forhandle med Danmarks riges råd, men "ingenlunde lade ether thet [Gotland og Visborg] handle eller thalle fra". Den landflygtige konge sluttede af med, at han regnede med snarligt at vinde sine riger og lande tilbage. Optimismen i brevet virker en smule overdreven, når man ser på de efterfølgende begivenheder. Ikke desto mindre var Christian II og en række nordtyske fyrster, blandt andre hertug Albrecht VII af Mecklenburg og kurfyrste Joachim af Brandenburg i gang med at mobilisere tropper. Rygterne gik, at Christian II havde penge til

at samle en kæmpe hær af tyske lejetropper og derved tage sine riger og lande tilbage, og planerne var i juli 1523 blevet ret konkrete. Hæren skulle mødes syd for Elben den 6. oktober. Christian II havde dog ingen penge, og i oktober faldt planerne fra hinanden, inden hæren nåede at samles.²⁷

Det var ikke kun udenlands, at Christian II's position vaklede. De len, som Søren Norby besad, var faldet et efter et undtagen Gotland. Vigtigere var det dog, at København og Malmø var under hårdt pres, og i slutningen af november underskrev statholder Henrik Gøye den kontrakt, som i januar overgav byerne til Frederik I og det danske rigsråd, og som gav amnesti til de belejrede.²⁸ Søren Norby sad alene tilbage på Gotland som den sidste af Christian II.s tilhængere, med undtagelse af Norge hvis position endnu var usikker.

Fra Christian II til Frederik I

Ved årsskiftet 1523-24 var situationen den, at de to nyvalgte konger Frederik I og Gustav Vasa havde fået nogenlunde styr på forholdene omkring magtcentrene i deres respektive riger. De var dog stadig ikke anerkendte af andre end hinanden og De vendiske stæder.²⁹ Alligevel kunne de nu vende deres opmærksomhed mod Gotland. De to nye regenter, som begge var sponsorerede af Lübeck, opfordredes i stærke vendinger af købmændene til at få løst problemet Gotland.³⁰ Hermed mentes, at de skulle få fjernet Søren Norby. Lars Larsson har analyseret Visborgs regnskaber fra perioden 1523-24. Af analysen fremgår det, at hr. Søren var nødt til at skaffe sig indtægter fra andre steder end Gotland, da skatterne fra øen ikke kunne dække betalingen af hans soldater, og at han skaffede sig en del af disse indtægter ved kapervirksomhed.³¹ Larsson har opstillet en liste over de mindst 15 skibe, som Søren Norbys udligere havde plyndret i 1523. Heraf var der kun et ikke-hanseatisk skib.³² Derfor ville Hansaen med Lübeck i spidsen "de Kristiernesken [Søren Norby] uthraden".³³ Det er dette problem, der er omdrejningspunktet for Jens Andersens brev, som jeg har citeret og kommenteret i begyndelsen af artiklen.³⁴ C.F. Allen forklarer Jens Andersens hjælpsomme indstilling til Søren Norby således:

Jens Andersens Djærvhed, Uforbeholdenhed og vittige Lune har ikke kunnet Andet end behage Søren Norby, der selv havde Noget af det Samme, og disse Mænd have derfor uden Tvivl følt sig tiltrukne af hinanden.³⁵

At de to mænd kendte hinanden fra inderkredsen omkring først kong Hans og senere Christian II er formentlig rigtigt. Men sandheden er nok nærmere den, at Jens Andersen blandede sig i konflikten hovedsageligt for at sikre Gotland

for det danske rige og dernæst hjælpe Søren Norby, hvis omstændighederne tillod det. Det er sikkert, at Frederik I og det danske rigsråd ikke kunne komme i besiddelse af Gotland ved militærmagt, da Christian II havde taget en del af flåden med sig til Holland, og resten af skibene havde hr. Søren på Gotland.³⁶ Det var altså en fornuftig strategi at forsøge at overtale Søren Norby til at få løst konflikten med De vendiske stæder, således at de ikke ville realisere deres planer om at støtte Gustav Vasa i et erobringsforsøg på Gotland.

Christian II's enlige lensmand på Gotland var efterhånden blevet noget presset. Allerede den 14. marts 1524 skrev han til Christian II og beklagede sig. Han havde hørt om Gustav Vasas planer om at angribe Gotland. I den anledning havde han sammen med borgmestre, borgere, dommere, almue og sine soldater drøftet situationen, og de var kommet frem til, at hvis de ikke fik undsætning

Inden en nwelig tiid at ether nade the wille fore wor thro tieneste skild ramme wort beste och met ether nades obne breff och sigill forlade oss then edt och tro tieneste wy ether nade sworith haffue saa wy motthe fordæctinge oss oc landit i tyden Saa thette land icke schulle bliffue forderffuet i grwnden och i længden trænges fran danmarches chrone.³⁷

Situationens alvor var efterhånden begyndt at gå op for hr. Søren. Hans herre og konge kunne i denne periode ikke være ham til nogen hjælp, og de to nye konger var ved at være så stærke, at de inden længe ville kunne indtage Gotland.

En reces fra et møde i Lübeck fra den 10. til den 15. marts 1524 giver et godt indblik i De vendiske stæders problemer med hr. Søren, deres holdning til ham og Gotland, og deres planer for en løsning af problemet. Recessen bekræfter Larssons resultater. I Lübeck har man fået nok af Søren Norbys kapervirksomhed. Han forhindrer købmændenes handel og sejlads ved at gøre havene usikre. Man vil støtte svenskerne i deres bestræbelser på at erobre Gotland.³⁸

“Så hände äfven att till Gottland skickade bondekongen [Gustav Vasa] i Sverige hela Sverges makt de Lybske och de sjuttio hanse städer och deras anhang till hjälp” skriver Søren Norby i sit lange klageskrift fra 1528. Beskrivelsen af Gustav Vasas togt til Gotland i sommeren 1524 er en af det mest dramatiske og humoristiske passager i den lange beretning. Norby fortæller om, hvordan han tog et af svenskernes skibe ved nattetide. Skibet var blandt andet lastet med store mængder krudt og kugler, som svenskerne skulle bruge til deres angreb på Visby. Så de skrev til hr. Søren, om de ikke kunne låne kuglerne, så ville de sende dem tilbage ind i slottet inden otte dage. Hr. Søren skrev tilbage, at de ikke skulle forspilde deres krudt og kugler, han ville blot lade

slotsporten stå åben, så kunne de selv finde ind. Flere af de belejrende blev da så ophidsede, at de angreb en af byportene, hvorunder mange af dem blev liggende. Hr. Sørenns soldater lastede de uheldige på et par vogne og sendte dem tilbage til lejren med besked på, at de ikke skulle angribe så heftigt en anden gang uden først at overveje, hvordan de ville komme tilbage igen.³⁹

At Gustav Vasas og Lübecks togt til Gotland blev en kæmpe fiasko, kan der ikke herske tvivl om. At togtet mislykkedes, fordi Søren Norby stjal belejrerens krudt og brændte deres lejr – som han også beretter om i klageskriftet – er nok noget mere usikkert. Allen henfører fiaskoen til Berend von Melens udelighed som hærfører,⁴⁰ mens Hugo Yrwing mener, at Lübeck formentlig kunne have indtaget Visby, hvis man havde villet sætte tilstrækkelige ressourcer ind. Yrwing peger på, at der skete et skifte i Lübecks Gotlandspolitik, efterhånden som Frederik I fik konsolideret sin magt i Danmark. Frederik I begyndte at forhale privilegieforhandlingerne med Lübeck og tvang derved Lübeck til at tage hensyn til de danske interesser i deres Gotlandspolitik.⁴¹ Derfor mistede Gotlandstogtet sin opbakning fra Lübeck og dermed sin slagkraft.

Belejringen af Visby får ikke hr. Søren til at opgive byen, men i juni sender han sin fodermarsk Otte Andersen (Ulfeldt) til København for at forhandle med Frederik I og det danske rigsråd. Otte Andersens fuldmagt er bevaret og trykt i Arild Huitfeldts *Danmarks Riges Krønike*. I begyndelsen af fuldmagten står således: "At effterdi mine Fiender de Suenske erre vorden mig for stercke her paa Gottland",⁴² og derefter tilbyder hr. Søren at ændre slotsloven på Visborg, således at han holder den til Danmarks riges råds hånd i stedet for til Christian II's hånd. Til gengæld vil han have undsætning, ret til at beholde Gotland på sine gamle vilkår og hjælp til at slå fjenderne af landet. Søren Norby har altså vurderet situationen til at være så kritisk, at han må følge Christian II's instruktion om, at såfremt han skal forhandle, skal det være med Danmarks riges råd. Hermed har Christian II tilsyneladende mistet sin sidste bastion i sine gamle riger og lande, med undtagelse af Norge hvor situation først blev afgjort sidst på året.

Malmø-mødet august 1524

Som nævnt, mente både svenskerne og danskerne, at Gotland tilhørte deres respektive riger. Gustav Vasas tropper var fortsat i besiddelse af øen og havde belejret Visby og Visborg. Søren Norby var blevet Frederik I's mand, og han holdt nu Visborg til den nye konges hånd. Gotlands stilling var derfor meget usikker i månederne op til Malmø-mødet og udfærdigelsen af Malmø-recessen. Det var dog ikke kun Gotlands status, Nordens magter var mødtes for at diskutere, også andre sager var på dagsordenen. Man skulle have afklaret spørgsmålet om Viken og Blekinge. Med til mødet var – udover de danske og

de svenske (seks rigsråder fra hvert land og kongerne) – repræsentanter for syv af De vendiske stæder.⁴³

I aftalen om Gotland opstillede man en skæringsdag – første torsdag i september 1524 – hvor svenskerne senest skulle have indtaget Visby, ellers måtte de forlade øen og overgive den til danskerne. Tilsyneladende havde man løst Søren Norbys problem, ved at få svenskerne – som det jo ikke var lykkedes at indtage byen – til at forlade øen. Men i paragrafferne 14-16 i recessen stod der, at de svenske krigsfolk ikke skulle forlade Gotland, før hr. Søren og hans soldater var sejlet til Danmark. Der skulle Søren Norby placeres et sikkert sted, hvor han var underlagt den danske konge. I stedet ville man udpege en ny lensmand, som var både ærlig og redelig, og han skulle først godkendes af såvel Gustav Vasa som købmændene fra Lübeck. Denne aftale var direkte i strid med den overenskomst, som Otte Andersen på vegne af hr. Søren havde indgået med Frederik I og det danske rigsråd nogle få måneder forinden. Søren Norby skulle jo netop have lov til at beholde Gotland på de betingelser, han havde i forvejen. Derudover fremgår det også klart af recessen, at Søren Norby ikke havde fået den undsætning, som var den anden del af aftalen fra København. Mødet i Malmø afsluttedes omkring den 1. september, hvor recessen formuleredes – spørgsmålet om Viken blev udskudt, mens det aftales at Gustav Vasa skulle forlade Blekinge.⁴⁴ Dagen efter udfærdigelsen af Malmø-recessen kundgjorde Frederik I aftalen med Lübeck i et åbent brev. Lübeck måtte deltage i valget af en ny lensmand, og de skulle modtage 400 gylden årligt af Gotlands indkomst. Det må siges, at Frederik I var lidt for hurtig til at disponere over Gotland. På Gotland sad jo stadig hr. Søren, med hvem han havde en ganske anden aftale.⁴⁵

Den 22. september udfærdigedes på Visborg et dokument af forhandlere fra Frederik I og Gustav Vasa, som har været årsag til megen undren. I dokumentet står der

at the strenge riddere her Severin Norby och her Berndt van Melen paa bade syder gifve bevilliget och oss tillsagkt paa theris äre och christligen troo och lofve, at the met thet aller förste ville paa bade syder gifve them här af Gutland och ind till Danmark och Sverige met begges theris krigsfolck.⁴⁶

Godt nok drager Berend von Melen af, men intet tyder andetsteds på, at hr. Søren var indforstået med at forlade Gotland, og han forlod da heller ikke øen. Så om Søren Norby har bluffet, eller om forhandlerne fra fastlandet har skrevet Søren Norbys billigelse i overenskomsten uden afregning er svært at afgøre. Hr. Søren har i klageskriftet givet sin egen udlægning af historien. Overenskomsten omtales dog ikke med et ord. Det fremgår, at hr. Søren er yderst utilfreds med forløbet efter Malmø, hvor Anders og Eske Bille

(medunderskrivere på overenskomsten) og nogle andre danskere kommer til Gotland. Hr. Søren påstår at danskerne forsøgte at snyde ham, og at de opildnede et oprør blandt hans mænd.⁴⁷

Hvad, der er sket, kan ikke klarlægges entydigt på grundlag af de bevarede kilder. Den tolkning, som jeg finder mest sandsynlig, er, at danskerne har været splittet imellem på den ene side interessen i at få Gotland og Søren Norby under Frederik I og det danske rigsråd og på den anden side presset fra Lübeck om at få Søren Norby fjernet. I september har de indgået to aftaler, som opfylder begge deres behov, men som er indbyrdes modstridende. Da de danske forhandlere ankommer til Gotland, bliver dette dobbeltspil klart for Søren Norby. Derefter forlader både svenskerne og danskerne Gotland, og hr. Søren sidder tilbage i en situation, som minder meget om tiden, inden Gustav Vasas tropper landede på Gotland i maj samme år.

Søren Norby og Gotland skilles

“Søren Norby sad denne Vinter (1524-25) som en mørk og truende Sky paa Visborg. Snart skulle derfra udgaae et frygteligt Lyn, der slog Frederik den Første med Forfærdelse og rystede hans Trone.”⁴⁸ Sådan så C.F. Allen på den situation, der var blevet skabt i løbet af efteråret 1524. Grundlæggende er analysen rigtig. Søren Norby er omgivet af fjender. Lübeck og svenskerne har han kæmpet mod de sidste to til tre år, og Frederik I og det danske rigsråd har forrådt ham. Derudover har hr. Søren siden foråret været klar over, at han ikke umiddelbart skal regne med nogen undsætning fra Christian II. Søren Norby er altså strategisk trængt op i en krog, hvor han ikke kan befinde sig ret længe, da han har brug for forsyninger og penge til sine soldater.

I Skibykrøniken kan man læse om, hvordan Søren Norby, som endnu tjente kong Christian, i året 1525 faldt ind i Blekinge.⁴⁹ I løbet af februar afsejlede Otte Stigsen (Hvide) – en af Søren Norbys mest betroede mænd – fra Gotland, og i løbet af marts ankom han til Blekinge, hvor han indtog Sølvesborg, Åhus slot og Åhus by. Inden længe blev Stigsen belejret i Åhus by af Tyge Krabbe, den danske rigsmarsk og lensmand på Helsingborg. I starten af april ankom Søren Norby til Sølvesborg med resten af sine soldater, undtagen en lille flok som han efterlod på Visborg under ledelse af Otte Andersen. Med støtte fra bønder, borgere og en lille flok adelsmænd slog Søren Norbys tropper Tyge Krabbe på flugt og i løbet af april indtog han hele Blekinge og Skåne med undtagelse af Malmø og Helsingborg.

Hvad der fik Søren Norby til at angribe Blekinge og Skåne har været meget omdiskuteret. Larsson mener – som jeg tidligere har været inde på – at Søren Norby ikke kunne holde sin position på Gotland, da han manglede penge og andre fornødenheder. Denne forklaring bygger altså på rent interne forhold i

Søren Norbys situation. Graffton⁵⁰ spekulerer i, at der kunne have eksisteret en aftale mellem Norby og Christian II om, at de begge angreb Skåne, men at sidstnævnte svigtede sin del af aftalen.⁵¹ Michael Venge mener, ligesom Larsson, at Søren Norbys indtog i Skåne var et resultat af, at Norbys stilling på Gotland var uholdbar i længden. Mikael Venge går dog videre i sin konklusion; ved at gå ind i Skåne kunne Søren Norby dels skabe sig selv en magtposition dels berede vejen for Christian II's tilbagevenden.⁵² Harald Gustafsson er ikke i tvivl om, at Søren Norby angreb som Christian II's mand.⁵³

Den forsyningsmæssige situation i 1525 har formentlig været den samme som regnskabet afslører i 1524. Derfor tilslutter jeg mig Larssons konklusion; hr. Søren måtte finde på et eller andet i løbet af foråret 1525 for at skaffe nye forsyninger. Spørgsmålet er så, om han efter bruddet med danskerne igen lagde sig under Christian II. Et argument er, at det var i Christian II's navn, han lod sig krone i Lund.⁵⁴ Et andet argument, som er blevet fremført af Bo Graffton, går på, at da Søren Norbys hovedhær blev besejret ved Lund den 28. april, befandt Søren Norby selv sig ved belejringen af Helsingborg.⁵⁵ Hvorfor var han – den store feltherre – ikke til stede, da det vigtigste slag skulle stå? Graffton stiller ledende spørgsmålet; var det fordi han ventede forstærkninger fra Christian II ved det nordlige Øresund? Et tredje argument for denne påstand er, at da Norby havde søgt tilflugt i Landskrone efter slaget ved Lund, skrev han til Christian II efter hjælp.⁵⁶

Jeg mener, at det bedste argument, for at Søren Norby planlagde angrebet på Skåne sammen med Christian II, findes i hr. Søren's lange klageskrift, som er henvendt til Christian II. Således skriver hr. Søren;

nar jag å Konung Chritierns min nådigste herres ... vägnar drog från Gothland till Dannemark, såsom jag af deres Majestät blifvit anbefalld, med det besked, att krigsfolk och skepp i Dannemark skulle vara mig til mötes.⁵⁷

Dette ville Søren Norby næppe skrive, hvis det ikke var sandt. Klageskriftet var netop henvendt til Christian II, som ville vide, hvis det var usandt. Dette udsagn i klageskriftet bakker altså op om Grafftons tese; at hr. Søren kunne have afventet hjælp i det nordlige Øresund. I løbet af vinteren 1524-25 var Søren Norby gået tilbage til at være Christian II's mand, og indtoget i Skåne var til en vis grad planlagt i samarbejde med denne.

Angrebet på Skåne endte i total fiasko. Søren Norby og hans folk blev besejrede og dernæst belejrede i Landskrone. Lübeck havde udsendt en flåde, som først besejrede Norbys flåde og siden sejlede til Gotland, hvor det lykkedes dem at indtage Visby og belejre Visborg, som Otte Andersen endnu holdt til hr. Søren's hånd. Danskerne blev nu – af angst for at miste Gotland til Lübeck – meget forhandlingsvillige. Det blev derfor aftalt, at Søren Norby

fik Blekinge og Listerlandet i forlening, mod at hans folk overdrog Visborg til danskerne.⁵⁸ Sådan blev det.

Der gik dog ikke mere end et års tid, før danskerne og svenskerne allierede sig med Lübeck og fik den stadig problematiske Søren Norby smidt ud af Norden. Søren Norby sejlede først til Rusland men endte i 1530 sine dage i kejser Karl V's tjeneste under belejringen af Firenze.⁵⁹

Resultater og perspektiver

Når C.F. Allen og Erik Arup måtte ty til årsagsforklaringer, som udelukkende baserer sig på deres egne subjektive vurderinger af et menneskes karakter, det være sig negativt eller positivt, er det sandsynligt, at der kan ligge noget andet bag. Skandinavismen og positivismen havde deres idealer, hvorefter de målte de historiske aktørers succes eller fiasko. Statsdannelseperspektivet derimod sætter begivenhederne ind i deres historiske sammenhæng og forsøger at se mulighederne fra aktørernes synspunkt.

Ved at anvende statsdannelseperspektivet er det blevet åbenbart, at situationen i hele år 1523 var meget kaotisk. Da Søren Norby modtog rigsrådernes opsigelsesbrev af Christian II, havde han ingen mulighed for at vide, at dette oprør ville vælte Christian II af tronen. Christian II havde stadig kontrol over det meste af landet og formel støtte fra de fleste rigsråder. Der gik endnu lang tid, før det blev klart for Søren Norby, at slaget var tabt. Christian II's talrige allierede uden for Norden var den ene årsag. Den anden årsag var Norge, Malmø og København, som også stadig satsede på Christian II. Man skulle helt frem til årsskiftet 1523-24, før det blev klart, at Christian II havde mistet sine lande. Det var således hverken blind troskab eller stridslust, der fik Søren Norby til at forblive Christian II tro, men et politisk valg. Set med samtidens øjne, kunne dette valg lige såvel have været det rigtige, som det modsatte, da Frederik I's position i lang tid var meget skrøbelig såvel indenrigs som udenrigs. Dertil kommer Søren Norbys troskabsbånd til Christian II, som er endnu et væsentligt argument for, at han forblev Christian II tro.

I foråret 1524 var Søren Norby omringet af fjender – dels De vendiske stæder, som var træt af hans evige kapringer, dels svenskerne, som ville sætte sig i besiddelse af Gotland. Danskerne var ikke aggressive, men de ønskede en afklaring af situationen. Her ser vi igen, hvordan Søren Norby forsøgte at manøvrere sig ud af situationen, først ved at han bad Christian II om at få opsagt sin troskabsed, og dernæst ved at han i sommeren overgik til Frederik I's tjeneste. Søren Norby spillede på de tangenter han havde, og troskabsbåndet til Christian II forhindrede ham ikke heri.

Hvorfor danskerne ikke undsætter Søren Norby efter indgåelsen af aftalen i København er uvist, og da Malmø-aftalen dernæst bliver indgået, er det nær-

mest umuligt for Søren Norby at forblive tro mod Frederik I. Endnu engang tager Søren Norby bestik af den politiske situation og opvejer mulighederne. Hans eneste mulighed for en alliance er at vende tilbage til Christian II, som ellers har vist sig ikke at være meget bevendt. Angrebet på Blekinge og Skåne skal ses som den sidste udvej forårsaget af manglende ressourcer på Gotland. Christian II svigter endnu engang Søren Norby, og angrebet ender som en fiasko.

Søren Norbys handlinger var altså i langt højere grad forårsaget af den politiske virkelighed som omgav ham end – som hidtil antaget – af hans menneskelige mangler og fortrin. Han havde ingen idé om, at de to oprør, som han deltog i at nedkæmpe, skulle ende med at udgøre de to fyrstestater Sverige og Danmark-Norge, som tre århundrede frem i tiden – med betydelige justeringer – blev de væsentligste politiske enheder i Norden. C.F. Allens skandinaviske perspektiv og Erik Arups positivistiske perspektiv har ikke taget højde for disse faktorer, som statsdannelsesperspektivet bidrager med, og som har givet mere nuancerede og troværdige forklaringer på historien om Søren Norby. Statsdannelsesperspektivet kan derfor med fordel anvendes til at revidere middelalderens politiske historie.

Statsdannelsesperspektivet har været frugtbart til analysen, men analysen har også bekræftet, at tiden omkring Kalmarunionens opløsning var en usædvanlig kaotisk periode, og at det var usikkert, hvilke territorier der ville komme til at udgøre de fremtidige statsdannelser. Selvom Søren Norby ikke på noget tidspunkt var i tvivl om, at øen hørte til det danske rige, så forsøgte alle de tre nordiske magter – Lübeck, Frederik I og Gustav Vasa – at bemægtige sig Gotland, og øen kunne teoretisk set have endt hos enhver af de tre. Gotland var dog et meget specielt fænomen, på den måde at der ikke i Norden fandtes et område, som de gamle riger Danmark og Sverige havde været så uenige om som netop Gotland, modsat for eksempel Blekinge, der tydeligt blev betragtet som værende dansk, eller Viken, der blev betragtet som værende norsk.⁶⁰ Selv om usikkerheden måske ikke var så stor i forhold til de andre territorier, så var usikkerheden om Gotland total. Den strid, der stod, om Gotland i årene 1523-25 blev ikke den sidste, men Søren Norby blev den sidste af de lensmænd på øen, der selvstændigt deltog i nordisk magtpolitik. Statsdannelsesprocessen fortsatte og deltagelse i magtpolitik blev – endnu inden århundredets udgang – monopoliseret af fyrstestaterne.

Summary

Søren Norby, Scandinavian politics and the fall of Christian II

The strange and dramatic story about Søren Norby has puzzled Scandinavian historians since the nineteenth century. One historian found him to be a brave hero who rightfully fought the greedy German merchants of the Hanseatic

town of Lübeck. Another historian found him to be a simple soldier who did not understand the dynamics of politics. The aim of this article is to reinterpret the actions of Søren Norby during the period 1523–25 in the state formation perspective introduced to late medieval Scandinavian history by Harald Gustafsson. In 1523 the Danish king Christian II was dethroned and replaced by his uncle Frederik I. What Gustafsson points out is that it was not certain that this coup d'état would succeed. For a long time the situation stayed open, and Christian II's return to power remained a possibility. Søren Norby was Christian II's bailiff on the island of Gotland and commander of the king's fleet in the Baltic; he remained faithful to Christian II longer than anyone else in Scandinavia. The article argues that Søren Norby acted as a politician who took the different possibilities into consideration and made rational choices – considering that he did not know that the Scandinavian union of Kalmar was disintegrated for good in 1523.

1. C.F. Allen, *De tre nordiske Rigers Historie under Hans, Christiern den Anden, Frederik den Første, Gustav Vasa, Grevefeiden. 1497–1536* bd. 4:2, København 1870, s. 401–402.
2. Erik Arup, *Danmarks Historie*, København 1961, s. 428.
3. Dietrich Schäfer og Friedrich Techen (ed.), *Hanserecesse III* bd. 8, Leipzig 1910, nr. 691 note 2.
4. Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990*, Oxford 1990.
5. Harald Gustafsson, *Gamla riken, nya staten; statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens oplösningsskede 1512–1541*, Stockholm 2000, s. 35. Harald Gustafsson, "The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early Modern Europe", *Scandinavian Journal of History* 1998, s. 189–213.
6. Gustafsson 2000, s. 23.
7. Gustafsson 2000, s. 270.
8. Esben Albrechtsen, "Fællesskabet bliver til 1380–1536", *Danmark–Norge 1380–1814*, København 1997, s. 219.
9. Esben Albrechtsen, "Konger og krige 700–1648", *Dansk udenrigspolitik historie* bd. 1, København 2001, s. 234.
10. Gottfried Carlsson, "Svante Nilssons Finlandsexpedition 1504 och Sören Norby", *Historisk Tidskrift* 1949, s. 45. Se også Georg Galster (ed.), *Danske Middelalderlige Regnskaber* 111, København 1944, s. 124.
11. Hofsinde: "person (som regel adel), der gjorde tjeneste ved kongehofferne mod løn uden at beklæde et bestemt embede", *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, fra vikingetid til reformationstid*, Georg Rona (ed.) bd. 6, København 1956–78, s. 633.
12. Niels H. Kragh-Nielsen, "Om Søren Norby og hans Baggrund", *Personalhistorisk tidsskrift* 2000, s. 193–196. Lars Sjödin, *Handlingar till Nordens historia 1515–1523* bd. 1, Stockholm 1967–69, s. 692–694. Se også *Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis* 2. rk 6. bd., William Christensen (ed.), København 1924, nr. 12613.
13. Oversættelse: "til tak for tjeneste og udførte gerninger".
14. Suhm (ed.), *Nye Samlinger til den danske historie* bd. 3, København 1794, s. 56–57.
15. Albrechtsen 1997, s. 296–297.
16. Bo Graffton: *Sören Norby Sjökrigare i Östersjön på 1500-talet*, Visby 1995, s. 38–40. Olai Petri, *Svenska Krönika*, G.E. Klemming (ed.), Stockholm 1860, s. 333.
17. Søren Norbys flåde: Antallet af skibe har efter alt at dømme været meget svingende, det var en usikker tilværelse et skib holdt sig i Søren Norbys besiddelse. Flåden har bestået af 10–15 fartøjer, som har været en blanding

- af kravelbyggede jagter til kapervirksomhed og klinkbyggede kogger til fragt af varer og soldater. Lars J. Larsson, *Sören Norby och Östersjöpolitiken 1523-1525*, Lund 1986, s. 71-81.
18. Adolf Schück, "Gotlands politiska historia intill Brömsebrofreden", *Boken om Gotland* bd. 1, Stockholm 1945, s. 196-220.
  19. Carsten Porskrog Rasmussen og Lennart S. Madsen, "Herremænd og borge", i Per Ingesman m.fl. (ed.), *Middelalderens Danmark*, København 1999, s. 99. Også Gustafsson fremhæver betydningen af borge/slotte som en af de tre væsentligste magtfaktorer; Råd, slotte og menigheder. Gustafsson 2000, s. 46.
  20. N.J. Ekdahl (ed.), *Christiern II's Arkiv, Handlingar rörande Severin Norby och de under hans ledning stående krigsföretagen mot Sverige*, Stockholm 1835-42, bd. II s. 346-348.
  21. Troels Dahlerup, "Danmark", *Den nordiske adel i senmiddelalderen. Struktur, funktioner og internordiske relationer. Rapport til nordiske historikermøde i København 1971 9. - 12. August*, København 1971, s. 72.
  22. Dahlerup, s. 48.
  23. Allen, bd. 4.2 s. 400.
  24. Grafton, s. 82.
  25. Se bl.a. Ekdahl, s. 1-128 og Schäfer, nr. 714 og nr. 754.
  26. Ekdahl, s. 358-363.
  27. Albrechtsen 2001, s. 242-245.
  28. Kristian Erslev og W. Møllerup (ed.), *Frederik den Førstes danske Registranter*, København 1897, s. 24-26.
  29. Albrechtsen 2001, s. 219 og 242.
  30. Gustafsson 2000, s. 98.
  31. Sören Norbys soldater: Det nøjagtige antal soldater under Sören Norby er uvist, og det har ganske sikkert været svingende. Larsson har dog alligevel forsøgt at beregne antallet ud fra Visborgs regnskaber og er nået frem til ca. 750 knægte, 90 ryttere og 50 drabanter. Lønnen til denne styrke var ca. 8.000 danske mark per måned. Den årlige skatteindtægt fra Gotland udgjorde ca. 2.700 danske mark. Lars J. Larsson, *Sören Norby och Östersjöpolitiken 1523-1525*, Lund 1986, s. 66. Evert Melefors (ed.), "Sören Norbys räkenskapsbok för Gotland 1523-24", Visby 2003.
  32. Larsson 1986, s. 92. Lars J. Larsson "Sören Norbys skånske oprør", *Scandia* 1964, s. 217-268.
  33. Schäfer, nr. 754.
  34. Schäfer, nr. 691.
  35. Allen, bd. 4:2 s. 406.
  36. Albrechtsen 2001, s. 223.
  37. Ekdahl, s. 688-690.
  38. Schäfer, nr. 714.
  39. Ekdahl, s. 113-116.
  40. Allen, bd. 4.2 s. 423.
  41. Hugo Yrwing, "Lybeck och den nordiske förbundstanken efter unionsupplösningen", i *Festskrift till Gottfried Carlsson*, Lund 1952, s. 122.
  42. Arild Huitfeldt, *Danmarks Riges Krønike*, forfattet 1597, udg. Roskilde 1977, bd. 8, s. 71-72.
  43. L. Laursen (ed.), *Danmark- Norges traktater 1523-1750 med dertil hørende aktstykker*, København 1907, s. 16. Albrechtsen 2001, s. 247-248 og Gustafsson 2000, s. 99.
  44. Laursen, s. 26.
  45. Laursen, s. 24.
  46. Laursen, s. 25-26.
  47. Ekdahl, s. 97-100.
  48. Allen, bd. 4:2 s. 447.
  49. Poul Helgesen, *Historiske Optegnelsesbog, sædvanlig kaldet Skibykrøniken*, Paa Dansk Ved A. Heise, København 1891, s. 101-102.
  50. Graffton: *Sören Norby; en Sjökrigar i Östersjön på 1500-tallet*. Bogen er en biografi om Sören Norby. Den har desværre ingen kildehenvisninger.
  51. Graffton, s. 146.
  52. Mikael Venge: *Danmarks historie* bd. 2:1, København 1980, s. 291.
  53. Gustafsson 2000, s. 108.
  54. Ekdahl, s. 887.
  55. Ekdahl, s. 883.
  56. Ekdahl, s. 882-886.
  57. Ekdahl, s. 7.
  58. Allen, bd. 5 s. 64-65.
  59. Niels H. Kragh-Nielsen, "Om Sören Norby og hans Baggrund", *Personalhistorisk tidsskrift* 2000, s. 197. Lars J. Larsson, "Sören Norbys fall", *Scandia* s. 21-54, 1969. Lars J. Larsson, "Sören Norby, Moskva och Grönland", *Scandia* 1979, s. 67-81.
  60. Laursen, s. 17.